

Українські етнічні ознаки як чинник соціального прогресу в доктрині М. Драгоманова

Роботу виконано у бібліотеці СНУ ім. Лесі Українки

У статті висвітлено внесок М. Драгоманова у дослідження ролі мови і традиційної культури як засобів збереження ідентичності українського етносу та підтримки стабільності соціальної структури. Розкрито його ставлення до мовно-культурної уніфікації у націогенезі.

Ключові слова: нація, етнос, мова, традиційна культура, асиміляція.

Собчук В. С. Украинские этнические признаки как фактор социального прогресса в доктрине Михаила Драгоманова. В статье рассматривается вклад М. Драгоманова в исследование роли языка и традиционной культуры как средств сохранения украинского этноса и поддержки стабильности социальной структуры. Согласно с утверждениями М. Драгоманова, принадлежность к этносу – способ соединения личности с общечеловеческими ценностями. Он отмечал, что этнические признаки исполняют функции социальной стабилизации и средства национальной консолидации. Они способствуют формированию единого коммуникационного пространства в рамках нации. Ученый доказывал, что язык и традиционная культура эволюционируют под влиянием исторических и географических факторов. Они являются соединительным звеном между прошлым и будущим. Ученый предполагал, что следствием их утраты может стать моральная деградация общества. М. Драгоманов считал, что национальный язык и традиционная культура не должны быть предметом вмешательства государственной политики. М. Драгоманов впервые в украинской общественно-политической мысли предложил воспринимать этнические признаки с научной точки зрения: изучать их функции в жизни нации без преувеличения их значения как символа в процессе «национального возрождения».

Ключевые слова: нация, этнос, язык, традиционная культура, ассимиляция.

Sobchuk V. S. The Ukrainian Ethnic Features as a Factor of the Social Progress. M. Dragomanov insisted that belonging to the ethnos is a way of joining with common to all mankind values. He observed that the ethnic features perform the functions of the social stabilization and the means of the national consolidation. They promote the forming of the common communicative space within the bounds of the nation. The scientist proved that the language and the traditional culture evolve under the influence of the historical and geographical factors. They are the connecting link between the past and the future. The scientist supposed that the moral degradation of the society can become the result of their loss. He was sure that the national language and the traditional culture must not be subject of the political system. M. Dragomanov was the first in the Ukrainian social and political conception to offer the acceptance of the ethnic features from the scientific point of view: to learn their functions in the life of the nation without the exaggeration of their meaning as a symbol in the process of the «national renewal».

Key words: nation, ethnos, language, traditional culture, assimilation.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасній історичній науці важливе значення має вивчення творчої спадщини М. Драгоманова, який здійснив чималий внесок у дослідження явищ та процесів, що мали місце на території України, її історичного минулого. Як громадський діяч, він сформулював нову на той час політичну програму та ідеологію суспільних перетворень. Його вчення та громадсько-політична діяльність сприяли переходу українського визвольного руху із культурницької стадії у політичну.

Незважаючи на прихильність до соціалізму та лібералізму, у межах яких було місце й космополітичному розумінню націй, М. Драгоманов сприймав українське суспільство насамперед як етнічну спільноту, що потребує модернізації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Внесок М. Драгоманова у дослідження співвідношення та взаємовпливу українського етнічного чинника із особливостями цивілізаційного процесу модерної доби, ролі мови і традиційної культури в підтримці стабільності соціальної системи недостатньо вивчений у сучасній історії та соціології. Однак побіжно цю проблематику досліджували А. Болебрух [1], Г. Касьянов [6], А. Крутлашов [7], Ю. Левенець [8], І. Лисяк-Рудницький [9], В. Лісовий [10], О. Салтовський [11], О. Скакун [12].

У цьому контексті слід проаналізувати роль та місце етнічних ознак у процесі суспільних трансформацій, що і є **метою** нашої статті.

Мета статті передбачає такі **завдання**:

- дослідити бачення М. Драгомановим ролі та місця етнічності в загальнолюдському контексті;
- виявити оцінку дослідником мови та традиційної культури у збереженні етнічної ідентичності та націотворенні;
- розкрити особливості функціонального підходу М. Драгоманова до вивчення етнокультурних явищ та мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Діяльність М. Драгоманова припадає, за висловом Г. Касьянова, на так звану «пошевченківську добу», у якій відбувається ревізія історичного минулого в контексті універсальних раціоналістичних цінностей та формування раціоналістичного осмислення майбутнього нації. Крім цього, відбувається «проблематизація українськості, тобто її трактування власне у ключі інтелектуальної, пізнавальної проблеми і в контексті світової думки» [6, с. 294]. Ці інтелектуальні зрушення були зумовлені зростанням впливу національного чинника у суспільному розвитку європейських народів. Сплеск національної свідомості європейських народів зумовив проникнення у суспільно-політичні доктрини другої половини ХІХ ст. націологічної проблематики. Це наклало відбиток на систему поглядів та переконань М. Драгоманова, який був тісно пов'язаний із європейською інтелектуальною традицією. Однак на чільне місце він ставив інтереси особи, а не нації. Це стало однією із причин недооцінювання націоналізму. І, очевидно, саме тому він не розділяв термінологічно поняття «нація» та «етнос», вважаючи їх тотожними.

Перед мислителем стояло завдання переосмислити саме поняття українства відповідно до потреб часу. Для нього було очевидним, що поширені в науковій та суспільно-політичній думці традиційні уявлення про український народ не можна застосовувати до концепцій суспільства, які потрібно реалізувати в майбутньому з огляду на ті суспільні трансформації, що відбувалися на терені Європейського континенту. Водночас він розумів, що ті об'єктивні ознаки, які, згідно з атомістичним розумінням, характеризують етнічну спільноту, у цивілізаційних трансформаціях відіграють певну роль. Отож етнічність не нівелюється, залишаючись при цьому вагомим чинником прогресу.

Мислитель виходив із того, що індивід як найвища цінність одночасно перебуває у складі соціальних спільнот різних рівнів (громади–нації–людство). «Національність як сукупність ознак, властивих певному числу індивідів, є умова їх асоціацій між собою, зруйнувати яку означає розбити спільноту на атоми і ослабити кожний індивід зокрема і всіх разом; ослаблювати ж, розбивати окремі спільноти – означає ослаблювати і розбивати загальну» [4, с. 448]. Усупереч космополітичним уявленням про те, що нація як етнічна категорія та форма існування людства перешкоджає загальнолюдському єднанню, М. Драгоманов вважає цей тип спільноти посередницькою ланкою між індивідом та людством у цілому [10, с. 249]. У статті «Що таке українофільство» він підкреслює, що нація для людини, яка до неї належить, є її батьківщиною. Це твердження він вважає безальтернативним, бо «інакше батьківщиною будуть гори, ріки, озера, болота тощо.) Якщо людина не любить цієї нації, то вона або любить іншу націю, або ж не любить нікого... Людство є лише сукупністю націй» [4, с. 448]. Націю-етнос у цьому випадку М. Драгоманов розглядає не лише як соціологічну, а й етичну категорію. Особа не лише «приречена» на існування в тих чи інших національних межах, її сентиментальне ставлення до рідної нації може розглядатись як моральний обов'язок.

Але якщо людина не може існувати поза нацією, то лише в її межах може бути створене сприятливе середовище для її діяльності, а спільні етнічні ознаки, серед яких мислитель на чільне місце ставить мову, можуть використовуватись як інструмент у процесі консолідації індивідів, що проживають на окресленій території, у єдиний національний організм [2, с. 22].

Однак, констатує важливість національної проблематики у намаганні пояснити явища суспільного життя та «конструюванні» проекту майбутнього суспільного устрою, М. Драгоманов усвідомлює наявність методологічної проблеми в тому, що «...наука про національності мусить розібратись, що в певних ознаках нації є сталого, більше-менше біологічного, а що перемінне, і багато ще треба праці наукової, зробленої найширшим, всесвітньо-порівняльним методом, щоб дійти до можливості сказати щось тверде про суть національностей» [3, с. 494]. Він цілком слушно зазначає, що нація – результат природних та історичних процесів, які здійснили вплив на розвиток суспільства. Але водночас усвідомлює актуальність наукових досліджень цього соціального феномену.

До ознак, які характеризують індивідуальність одного етносу та відрізняють її від інших етносів М. Драгоманов відносить мову, традиційну культуру й «національні нахили та особливості», що розкривають психологічний тип спільноти. Він не конкретизує зміст останньої ознаки, однак стверджує, що вона проявляється у повсякденному житті [4, с. 448]. Використовуючи свідчення сторонніх спостерігачів, М. Драгоманов підкреслює такі позитивні риси української нації, як гостинність, повага до жінки, охайність, багатство усної народно-поетичної творчості, вишуканість гумору тощо [4, с. 449–450]. Це ознаки, за якими можна відрізнити українців від інших сусідніх народів, зокрема від росіян. І їх стабільність у часі та соціальна роль, як вважає М. Драгоманов, залежать від цілісності носія – українського етносу. Він зазначає, що процеси асиміляції українців матимуть негативні наслідки, оскільки позитивні його ознаки можуть бути втрачені, натомість реальністю стане культурна та моральна деградація [4, с. 448], яка несумісна із прогресивним розвитком.

Немає сумніву в тому, що М. Драгоманов усвідомлював суперечність між традиційним укладом життя селянства, яке на той час було основним та найчисленнішим репрезентантом українського етносу, та соціально-економічними трансформаціями, обумовленими індустріалізацією, що несли загрозу традиційним нормам моралі та сприяли прискоренню етнічної асиміляції українців передусім у містах. Отже, збереження українського етносу та пошук можливостей протидії тим негативним явищам, які розмивають українську етнічну ідентичність, він вважав актуальною проблемою сучасності.

Як уже було зазначено, найважливішою ознакою української нації мислитель вважав мову як «спосіб морального зв'язку між людьми» [13, с. 137] та «провідницю цивілізації» [5, с. 249]. Національна мова є тим містком, який з'єднує патріархальне минуле та модерне сучасне. Таке поєднання минулого із сучасним, на його думку, здатне забезпечити цілісність моралі народу, оскільки під впливом цивілізаційного поступу стає реальною загроза деградації традиційних цінностей [5, с. 249]. А консерватизм традицій сприяє збереженню високого рівня суспільної моралі та культури.

Українська мова, на переконання мислителя, володіє потужним захисним потенціалом для українського етносу. Вона також є тим інструментом, який, з одного боку, забезпечує національну єдність, а з другого – є бар'єром на шляху можливого проникнення в це етнонаціональне середовище чужих культурних зразків, що може спричинити асиміляцію. Отже, мова в житті національної спільноти виконує захисну функцію.

Однак водночас М. Драгоманов, будучи противником ізоляціонізму, підкреслює важливе значення мов міжнаціонального спілкування, які здатні виконувати роль засобу міжкультурних комунікацій. Але при цьому наголошує, що перебування в міжнаціональних союзах та активні контакти у сфері культури не мають призводити до руйнування внутрішньої єдності нації [4, с. 441]. Ця думка була відповіддю російським народникам, які заперечували позитивну роль української літературної мови у процесі національно-культурного відродження українців. А подекуди з їхнього табору лунали думки про «шкідливість» українського мовного ренесансу для єдності всіх демократичних сил тодішньої Російської імперії у боротьбі із самодержавством. Загалом російське народництво демонструвало негативне ставлення до будь-яких проявів «малоросійського сепаратизму» та процесів національно-культурного відродження українців, які розгорталися на етнічній українській території.

Міжнаціональні комунікації та зростання ролі мов міжнаціонального спілкування М. Драгоманов розглядав у взаємозв'язку із процесами консолідації українського суспільства та поширення сфери використання української мови. Взаємовиключення та протиставлення цих двох тенденцій, на думку М. Драгоманова, суперечить самій логіці цивілізаційного процесу. «Стирання національних мов на користь не всесвітньої, а державної та станової мов не тільки суперечило б демократичній ході цивілізації, але й призводило б до нових поділів між людьми, не виправдані навіть природними умовами, що породили існуючі нації» [4, с. 442]. Таким чином, М. Драгоманов звертає увагу на те, що поняття «державна» та «інтернаціональна мова» є принципово відмінними. Якщо «інтернаціональну мову» він розглядає лише як засіб вільних, «горизонтальних» контактів між різними народами, то державна мова в багатонаціональній імперії, будучи засобом мовної уніфікації, несе загрозу існуванню окремих національних мов. Вона стає інструментом політики державного апарату, спрямованої на нівеляцію етнічно-національного розмаїття, яке є наслідком територіальної експансії. Посилаючись на європейський досвід націотворення, він приходить до висновку, що намагання здійснити мовну гомогенізацію в майбутньому призведе до зворотних наслідків, а саме – нової хвилі національного відродження тих народів, які стали об'єктом асиміляції.

На думку М. Драгоманова, мовна асиміляція призводить до моральної та культурної деградації. Можлива втрата українцями своєї мови та прийняття ними російської, польської чи угорської мови, зазначає він, не означатиме входження до складу згаданих панівних етносів, а тому не дасть очікуваних результатів для влади, яка ініціює та здійснює асиміляційну політику. Натомість продуктом такої зміни лінгвістичної ситуації може стати, за його висловом, «ублюдочная помесь», що, на його переконання, мало б негативне значення і для української нації, і для людства в цілому. Ці «етнічні покручі» характеризувалися б нижчими моральними якостями, ніж їхні предки до цієї гіпотетичної мовної колізії, оскільки «схрещування порід навряд чи давало б плід високих якостей» [4, с. 443]. Мислитель зауважував, що процеси мовної асиміляції посилювалися у так званий «петербурзький» період Російської імперії внаслідок втрати залишків державної автономії України. Головною причиною такого стану він вважає зупинку в розвитку української національності та денационалізацію її соціальної верхівки [4, с. 450].

У Західній Європі процеси націотворення зумовили впровадження в різних сферах суспільного життя сконструйованих на основі народних діалектів національних мов, оскільки латинська мова вичерпала свої функції, бо не могла виконувати роль засобу масової комунікації. Слід зазначити, що на терені Західної Європи запровадження єдиних стандартних мов дало можливість здійснити процеси «націоналізації» сегментованих у соціальному та етнографічному плані суспільств. І саме тому проведення аналогії європейського націотворення із українським виглядає цілком доречним, оскільки рідна мова – не лише символ нації, а й засіб поширення серед народних мас високих культурних зразків та норм, яким мислитель відводив важливу роль у прогресивному розвитку. Однак М. Драгоманов не вважав за доцільне запроваджувати у майбутньому таку мовну політику в Україні. Він негативно сприймав не тільки мовну уніфікацію в межах імперії, яка супроводжувалася витісненням мовою панівного російського етносу мов колоніально залежних народів, а й перспективу запровадження єдиного мовного стандарту в межах українського мононаціонального середовища. Будучи противником мовного «централізму», він надавав перевагу вільному використанню діалектних форм, розцінюючи це як прояв загальноєвропейського демократизму [5, с. 249–250]. У цьому й проявлялася суттєва суперечність зі змістом націотворчого процесу, у ході якого закономірним явищем є уніфікація культурних ознак та мови. Діалектна фрагментація в М. Драгоманова була співзвучна з ідеєю політичної децентралізації. І без сумніву, що її реалізація створила б перешкоду на шляху національної консолідації та зумовила б закріплення етнографічно-регіональних ідентичностей, що було несумісним із природою націотворчого процесу. М. Драгоманов як демократ та соціаліст недооцінював у націотворчих процесах значення централізму, насамперед у мовній та культурній сферах. Не будучи переконаним націоналістом, він надавав перевагу процесам демократизації, метою яких вважав забезпечення максимальної свободи для особистості та самоврядних об'єднань вільних громадян. А будь-які уніфікаційні явища та процеси викликали в нього застереження.

Особливістю мовної концепції М. Драгоманова є функціональний підхід до оцінки ролі мови в житті нації. «Мова не святош, не пан людини, народу, а слуга його». Одне із завдань мови – нести в народні маси просвіту та знання. І найефективнішим буде той процес, коли сама мова стане доступною для народу [3, с. 557]. У цьому випадку М. Драгоманов – раціоналіст, оскільки, не применшуючи значення мови як символу нації, він розглядав її одночасно і як інструмент цивілізаційного поступу. Проте, з іншого боку, такий підхід відмінний від оцінок мови тодішніми представниками українофільства та хлопоманства, для яких етнічні ознаки, зокрема й мова, були здебільшого засобом демонстрації лояльності до селянства та символом-ознакою українського народу, який свідчить про його етнічну самобутність. На той час це відіграло важливу роль у процесах «національного відродження». Але представники цього табору були насамперед культурними діячами, тому соціологічні аспекти функціонування української мови залишилися поза їхньою увагою. Вони не усвідомили важливості мови як засобу формування єдиного комунікаційного середовища.

Традиційну культуру М. Драгоманов розглядав як динамічне явище, що під впливом суспільних змін перебуває у стані постійної еволюції. У дискусії із В. Барвінським він обстоює думку про її історичну трансформацію етнокультурних явищ. Але при цьому виступає проти сприйняття їх лише як «національних святощів» та критикує думку про потребу консервації народних звичаїв, що вважалось неодмінною умовою їх збереження. Важливим аргументом дослідника є ідея взаємозумов-

леності елементів етнічної культури та об'єктивних умов, що складаються на певному історичному проміжку. Він зазначає: «Очевидно, що коли на вироб національних ознак мусить мати вплив географія та історія, то, значить, в тих ознаках мусить бути багато перемінного, а окрім того, стільки ж доброго, скільки й хибного. Про сталість національних ознак і говорити смішно» [3, с. 551]. І, здавалося б, іронія стосовно поклоніння «національним святощам» могла свідчити про недооцінку ним значення деяких етнічних ознак, які займали важливе місце у сфері культурницько-просвітницької діяльності українофільської інтелігенції, спрямованої на підвищення рівня національної свідомості українців. Але вчений, розкриваючи зв'язки етнічної культури з історично-географічними обставинами, які безпосередньо впливають на їхнє ідеологічне наповнення та зовнішню форму, все ж визнає роль та призначення її деяких елементів у процесі «національного відродження»: «В усіх національних рухах має велику вартість демонстративне вживання національного костюма. Як демонстрація за певних обставинах, це має рацію» [3, с. 552]. Підкреслюючи важливе значення етнокультурних ознак у демонструванні етнічності та їх впливу на «пробудження» національної свідомості, М. Драгоманов на науково-дослідницькому рівні прагне сприймати їх не в статичному, а динамічному вимірі. Тим самим мислитель позиціонує себе в цьому плані як представник нового покоління в українському русі, для якого сенсом інтелектуальної праці є не лише фіксація культурних явищ із подальшим їх використанням у культурно-просвітницькому процесі, а і їх вивчення із використанням наукових методів.

Якщо попереднє покоління громадсько-культурних діячів своїй діяльності віддавало перевагу в популяризації етнічної культури, то М. Драгоманов домінування етнокультурного чинника в громадській діяльності вважає «етнографічним правовірством», яке не можна ототожнювати із народолюбством чи розглядати як спосіб відродження української народності. На порядок денний він виносить такі завдання, як відстоювання інтересів нижчих соціальних верств українського народу та їх просвіти [5, с. 294]. Етнографія та археологія, на думку М. Драгоманова, мають стати сферою наукових досліджень, а не лише використовуватися як засіб впливу на свідомість народних мас у здійсненні просвітницької діяльності. Ця позиція свідчила про розуміння мислителем потреби переходу українського визвольного руху із культурницької у політичну стадію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, згідно із М. Драгомановим, людство являє собою сукупність етнічних спільнот. Відповідно, людина не може перебувати поза етносом. Сам етнос він розглядає як сукупність індивідів, які є носіями певних об'єктивних ознак. Незважаючи на розвиток цивілізації та всупереч поширеним космополітичним уявленням, етнічними ознакам мислитель відводив провідну роль у збереженні національної самобутності та підтриманні належного соціального порядку, оскільки вони забезпечують цілісність етнічної спільноти та виконують роль з'єднувальної ланки між минулим та сучасним. Утрата рідної мови та культури, на його переконання, призводить до моральної, а відтак і соціальної деградації суспільства. Мислитель підкреслював важливість символічної функції, яку виконують етнічні ознаки у процесі «національного відродження», яка сприяє зростанню національної свідомості. Але всупереч теорії та практиці націотворення М. Драгоманов був противником будь-якого зовнішнього втручання у процес еволюції етнічних ознак. Більше того, він негативно оцінював навіть політику національної держави, спрямовану на стандартизацію мови.

Виступаючи опонентом «етнографізму», який був притаманний українофілам на культурницькій стадії українського руху, М. Драгоманов заперечував будь-яку абсолютизацію етнічних ознак. Не применшуючи їх значення у процесі національної мобілізації, він віддавав перевагу вивченню функцій, які вони виконують у процесі життєдіяльності спільноти, підтримуючи її цілісність та стабільність. Функціональний підхід мислитель застосовує не лише до аналізу етнічних явищ, а й до дослідження процесу модернізації українського етносу, що потребує подальших досліджень.

Джерела та література

1. Болебрух А. Г. Нариси з історії громадської самосвідомості (суспільна думка України та Росії XI–XIX ст.) : монографія / А. Г. Болебрух. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2008 – 452 с.
2. Драгоманівський збірник. «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / за ред. Т. Г. Андрусяка. – Львів : Світ, 1996. – 256 с.
3. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране («... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 461–559.

4. Драгоманов М. Что такое украинофильство? // Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук ; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – С. 430–456.
5. Драгоманов М. Українське письменство 1866–1873 років // М. Драгоманов. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Т. 1. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 247–308.
6. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
7. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї М. Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
8. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.) / Ю. Левенець. – К. : Стіло, 2001. – 585 с.
9. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик / Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. 1. – К. : Основи, 1994. – С. 299–347.
10. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 352 с.
11. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX ст.) / О. І. Салтовський. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
12. Скакун О. Ф. М. П. Драгоманов как политический мыслитель : монография / О. Ф. Скакун. – Харьков : Основи, 1993. – 144 с.
13. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9 т. Т. 5, кн. 2 (кінець XIX – початок XX ст.) / упоряд. прим. О. Єлущко. – К. : Дніпро, 2001. – 376 с.

УДК 930:37:02:2-737(477.4/51)“18/19”

О. В. Сажок –

кандидат історичних наук,

провідний бібліотекар відділу періодичних видань бібліотеки

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Новітня історіографія культурно-просвітницької діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

*Роботу виконано у відділі періодичних видань
бібліотеки СХУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано дослідження останніх двадцяти років з історії культурно-просвітницької діяльності церковних православних братств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Виявлено і розглянуто наукові та історико-краєзнавчі праці сучасних українських, російських, білоруських і польських дослідників із зазначеної проблематики.

Ключові слова: Волинська губернія, церковні православні братства, культурно-просвітницька робота, бібліотеки, історіографія.

Сажок О. В. Новейшая историография культурно-просветительской деятельности церковных православных братств Волынской губернии во второй половине XIX – начале XX ст. Разностороннему раскрытию истории Русской православной церкви и церковных организаций уделено внимание в научных и краеведческих трудах современных белорусских, российских и польских исследователей, однако эти работы в силу своих задач и целей не касаются особенностей культурно-просветительского подвижничества волынских братств. Некоторые аспекты указанной тематики затронуты в монографиях украинских ученых и краеведов по истории православной церкви в Украине и на Волыни. В новейшей украинской историографии есть немало публикаций, которые раскрывают лишь отдельные проявления жизни церковных братств в Волынской епархии. В результате историографического анализа установлено, что культурно-просветительская деятельность церковных православных братств Волынской губернии второй половины XIX – начала XX в. не была предметом специального изучения, лишь эпизодически освещалась в общих исследованиях по истории православной церкви и братского движения в Российской империи, а также в отдельных работах по волынскому краеведению и памятниковедению.

Ключевые слова: Волынская губерния, церковные православные братства, культурно-просветительская работа, библиотеки, историография.